



Marksist Coğrafya Açısından Mekânsal Bir Eleştiri: Ağrı Kenti Örneği

A Spatial Criticism in Terms of Marxist Geography: The Case of Ağrı City

Alperen KAYSERİLİ 
Muhammed BALTUK 

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen
Edebiyat Fakültesi Coğrafya
Bölümü



Bu çalışma "II. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi'nde (3-5 Ekim 2019 Eskişehir)" aynı başlıkla sunulan ve özet metni yayınlanan bildiri metninin genişletilerek güncellenmiş şeklidir. (Sempozyumdaki yazar sınırlamasından dolayı sunum tek isimle gerçekleştirilmiştir.)

Geliş Tarihi/Received: 03.08.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.04.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Alperen KAYSERİLİ
E-mail: alperenkayserili@gmail.com

Cite this article as: Kayserili, A., & Baltuk, M. (2022). A spatial criticism in terms of Marxist Geography: The case of Ağrı City. *Eastern Geographical Review*, 27(47), 28-40.



Copyright@Author(s) - Available online at
eastgeography-ataunipress.org

Content of this journal is licensed under a
Creative Commons Attribution-
NonCommercial 4.0 International License

ÖZ

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan Marksizmin coğrafya ilmine yansımaları ve Marksist coğrafya adlı bir alt alanın oluşumu özellikle hümanist devrimin etkisi ile birlikte 1970'li yıllara dayanmaktadır. Coğrafya ve Marksizmi bir araya getiren coğrafyacılar, politik ekonomiye dayalı olan mekân anlayışını ortaya koydular. Bu açıdan bakıldığında mekân ve zamanı toplum ile beraber ele alan Marksist coğrafyacıların bir anlamda Marksizmi mekânlaştırdığı ifade edilebilir. Marx ve Engels'in kentin kapitalizm ile karşılıklı bir dönüşüm ilişkisi içerisinde olduğu ve kapitalizmin kenti, kentin ise kapitalizmi etkileyip dönüştürdüğünü ifade ettiği bilinmektedir. Kenti sınıf bilinci ile sınıf mücadelesi bağlamında artı ürünün mekânı olarak gördüğünü düşünen Marksist coğrafyacılar mekâna ekonomik ve politik anlamlarda yoğun eleştiriler ile yaklaşmaktadırlar.

Bu çalışmada Ağrı kenti, Marksist coğrafyanın çağdaş kent kuramlarına göre değerlendirilmiştir. Araştırmanın amacı; Ağrı kentinin, mekânsal anlamda Marksist coğrafya perspektifi ve David Harvey'in kent kuramına göre eleştirel kentleşme değerlendirmesini yapmak ve çeşitli alternatif yerleşim önerilerinde bulunmaktır. Araştırma, nitel araştırmalardan durum çalışması (case study) yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma sahasında gezi ve gözlem yöntemi ile bazı bulgular elde edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgularla Ağrı kenti, Neo-Marksist ve eleştirel bir perspektifle değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Sonuç olarak, son yıllarda kent genelinde sermayenin araziden en yüksek verimi elde edebilmek amacıyla konutları bitişik sayılabilecek bir düzen içinde, çevre düzenlemesi olmadan, insanların günlük manada vakit geçirebileceği bahçe ve yeşil alanlarından yoksun, otoparkı olmadan olarak yerleştiği ve yan konut mahremiyetinden yoksun olarak şehri şekillendirdiği gözlemlenmiştir. Ağrı kentine Neo-Marksist perspektifle bakıldığında insan doğasına aykırı olarak gelişen dar, aşırı betonlaşma ile doğadan koparılmış, kent kültürü oluşturulamamış birçok donatı eksikliği olan ve yatakhane kent olarak tabir edilen bir yapılaşmanın ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ağrı, Marksizm, Marksist coğrafya, Marksist kent kuramı

ABSTRACT

The reflections of Marxism, which emerged in the first half of the 19th century, on the science of geography and the formation of a sub-field called Marxist geography, dates back to the 1970s, especially with the impact of the humanist revolution. Geographers, who brought together geography and Marxism, put forward the understanding of space based on political economy. From this point of view, it can be stated that Marxist geographers, who deal with space and time together with society, in a sense spatialize Marxism. It is known that Marx and Engels stated that the city is in a mutual transformation relationship with capitalism and that capitalism affects and transforms the city and the city affects and transforms capitalism. Marxist geographers, who think that they see the city as the space of surplus product in the context of class consciousness and class struggle, approach the space with intense criticism in economic and political terms.

In this research, the city of Ağrı has been evaluated according to the contemporary urban theories of Marxist geography. The purpose of the research was to make a critical evaluation of urbanization according to the Marxist geography perspective and David Harvey's urban theory in spatial understanding of the city of Ağrı and to propose various alternative settlements. In the research, the case study method which is one of the qualitative researches, was used.

Some findings were obtained with the method of travel and observation in the research area. With the findings obtained in the research, the city of Ağrı was evaluated with a neo-Marxist and critical

perspective. As a result, in recent years, it has been observed that in order to obtain the highest efficiency from the land throughout the city, the capital has placed the houses in an order that can be considered adjacent, without landscaping, without gardens and green areas where people can spend time in the daily sense, without parking lot, and shaped the city without the privacy of the side dwellings. When the city of Ağrı is looked at from a Neo-Marxist perspective, it is seen that a structuring called a dormitory city, which is narrow, developed in contradiction to human nature, detached from nature with excessive concretion, lacks many equipment, and an urban culture could not be formed.

Keywords: Marxism, Marxist geography, Marxist urban theory

Giriş

Marksizm ideolojik olarak sınıfların savaşını temel alan, sonunda proletarya diktatörlüğüyle komünizme geçişi sağlayacağı düşünülen siyasi, felsefi ve ekonomik kuramdır. Karl Marx ve Friedrich Engels tarafından ortaya çıkarılan bu düşünce akımı, sermaye iktidarlığına yönelik sosyal adaleti savunan ve sosyo-ekonomik eşitliği sağlamaya yönelik öneriler sunar. 1840'larda ortaya çıkan Marksizm'in coğrafyaya yansımaları ve Marksist coğrafyanın doğuşu 1970'li yıllara dayanır. 1970'li yıllarda İngilizce konuşulan ülkelerdeki Modern Coğrafyanın içe dönük hapsoluşu ve düşünsel gettoya aniden Batı Marksist teorinin aşılmasıyla birlikte Marksist olduğu yadsınmaz bir coğrafya doğmuştur (Soja, 2017, s. 63). Bu süreçte ortaya çıkan David Harvey, William Bunge ve Richard Peet gibi coğrafyacılar, temeli Marksizm'e dayanan coğrafi perspektifle kapitalizm ve mekân arasındaki ilişkiye yönelik farklı ve karmaşık bakış açıları getirdiler. Böylece bu coğrafyacılar Marksist coğrafyanın doğmasının önünü açtılar. 1950'li yıllardan sonra sosyal bilimlerde ortaya çıkan hümanist devrimle beraber başlayan Marksist coğrafya, Henry Lefebvre ve Manuel Castells gibi Marksist sosyologlar ile Andy Merrifield gibi Marksist teorisyenlerin de mekâna yönelik çalışmalarıyla kaynak ve perspektif zenginliği kazanmaya başlamıştır. Coğrafya ve Marksizm'i bir araya getiren coğrafyacılar, politik ekonomiye dayalı bir mekân anlayışı ortaya koydular (Kaya, 2014, s. 36). Mekân ve zamanı toplum ile beraber ele alan Marksist coğrafyacıların bir anlamda Marksizm'i mekânlaştırdığı ifade edilebilir. Bu bağlamda Fransız Marksist Lefebvre'e (1991) göre mekân, toplum tarafından üretilen bir üründür ve her üretim şekli kendi mekânını oluşturmaktadır (Lefebvre, 2020, s. 91). Aynı zamanda yeni mekânların yaratılma sürecinde yeni toplumsal ilişkiler meydana getirmektedir. Lefebvre (1991), kentin planlanması ve şehircilik faaliyetlerinin kapitalizmin stratejik araçları olup kapitalizme hizmet ettiğini ileri sürmektedir (Koçak, 2008, s. 225-226). Ancak Lefebvre, mekânın ürün üretici, ekonomik ve toplumsal ilişkilerin dayanağı olduğunu ve mekânın pasif, boş bir şey olarak ya da "ürün" gibi, karşılıklı mübadelede bulunmaktan, tükenmekten ve yok olmaktan başka anlamı olmayan bir şey olarak düşünülemez diye ifade eder (Lefebvre, 2014, s. 24). Kapitalizm, yapılı çevre vasıtasıyla mekânın üretiminde kendi temsilini inşa etmektedir ve mekânsal pratikler inşa edilen bu temsiller ve toplumsal ilişkilerin etkileşimiyle oluşmaktadır. Kentler proletarya ve burjuvazi sınıflarının mücadele alanı ve her türlü üretim ve tüketim faaliyetinin yapıldığı mekânlar olmalarından dolayı her yönüyle araştırma konusu olması gereken alanlardır. Kapitalist toplumlarda kent, sanayi ve sermayenin yoğunlaştığı, artı değer ve artı emeğin üretilen en geniş şekilde ticaretin hâkim olduğu ve sermaye artırım alanları olması bakımından önemli bir yere sahiptir (Koç, 2010, s. 40). Dolayısıyla mekân toplumsal olarak üretilir ve bundan dolayı klasik kent planlaması bu gerçeği göz ardı eder. Nitekim Avrupa'nın sanayi kentleri üzerine sınıf çözümlenmeleri yapan klasik kent kuramcılarında Karl Marx

ve Friedrich Engels, kenti teorik olarak görüp araştırma nesnesi olmaktan ziyade ekonomi-politik yaklaşımın temelini oluşturup kentin kapitalizme geçişteki önemi üzerinde durmuşlardır (Turut & Özgür, 2018, s. 3). Bakıldığında Marx ve Engels kentin kapitalizm ile kârşılıklı bir dönüşüm ilişkisi içerisinde kapitalizmin kenti, kentin ise kapitalizmi etkileyip dönüştürdüğünü ifade etmişlerdir. Marx, kenti sınıf bilinci ve sınıf mücadelesi bağlamında artı ürünün mekânı olarak görmektedir. Harvey'e göre Marx, kapitalist toplumun sömürücü niteliğini sermaye-emek ilişkisine atfetmiş ve aynı zamanda yabancılaşmanın sayısız belirtilerinin kökenini bu temel kaynaktan bulmuştur (Harvey, 2002, s. 151-152). Bu bağlamda Marx'ın kenti kapitalizmin bir yansıması olarak gördüğü, kente yönelik çalışmalarının teorik olarak kaldığı ve kapitalizme odaklandığı ifade edilebilir. Ancak Lefebvre, Castells ve Harvey gibi neomarksist araştırmacılar farklı bakış açıları ortaya koyarak kenti maddi üretim ve iktidarların biçimlendirdiğini iddia ettiler. Nitekim Fransız Marksist Lefebvre, ekonomi-politik yaklaşımla iktidar ve mekân arasındaki ilişki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Burjuva sınıfının kendi çıkarları doğrultusunda kent mekânını başarılı bir şekilde kullanarak kapitalizmin dinamizminin devam etmesini sağladığını ifade etmiştir. Lefebvre'e göre, günümüzde mekânın meta olarak üretimine geçildiği üretim analizleri sonucu görülmektedir (Şengül, 2001, s. 15). Bu bağlamda Lefebvre'e göre, bir ürün olarak etki ya da tepki yoluyla mekân, doğrudan üretime müdahale etmektedir (Lefebvre, 2014, s. 24).

Lefebvre gibi bir diğer marksist Manuel Castells'de klasik kent kuramcılarının, kentin teorik olarak incelenmesine karşı gelmiştir. Castells, kentlerin kolektif tüketim merkezleri olarak farklı bir rolünün olduğunu ileri sürerek kolektif tüketim merkezleri analiz edilmeden üretim sürecinde kentlerin değerlendirilemeyeceğini ifade etmiştir (Bıçkı, 2006, s. 120). Castells, devletin kolektif tüketim hizmetleri sunmak ve sürdürmek ile ilgili bir yapıda olduğunu kabul eder. Kolektif tüketim hizmetleri toplu konutlar, ulaşım hizmetleri, sağlık hizmetleri vb. devlet kontrollü ya da yarı kamusal özellikli hizmetlerdir. Ancak Castells, sermayenin birikim süreçlerinde krizleri mekânı kullanarak çözdüğü önermesini göz ardı etmiştir (Şengül, 2001, s. 20). David Harvey ve Manuel Castells'in Marksist düşünceleri neredeyse aynı zamana denk gelir. Ancak, Castells'in varsaydığı mekân ve şehirciliğin sadece iş gücünün göreceli olarak savunmacı bir şekilde yeniden üretimine, mülk piyasaları ve kentsel toprağın mutlak mekânsal dinamikleri ve sabit sermaye alt yapısı üzerine bir şey söylememiştir (Merrifield, 2012, s. 275-295). Ama bakıldığında Lefebvre'in mekânın doğrudan üretime etki etmesi önermesi Marksist coğrafyacı Harvey'de kârşılık bulmuş ve çalışmalarının başlangıç yerini oluşturmuştur. Harvey ise Castells'dan farklı olarak analizinde sermaye ve kent örgütlenişi arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Buna göre mekândaki üretim ve toplumsal ilişkilerin dönüşümü kente yansımaktadır (Bıçkı, 2006, s. 115-116). Harvey, kentlerin toplumsal olarak artı değer ve artı emek üretiminin coğrafi olarak

yoğunlaşmasından kaynaklı olarak oluştuğunu ifade etmektedir. İktisadi bütünleştirme tarzı da böyle bir artık üretme ve yoğunlaştırma yeteneğine sahip olmalıdır (Harvey, 2013, s. 198). Dolayısıyla Harvey'e göre, sermaye birikim süreçleri analiz edilmeden kapitalist toplumlarda kentleşme süreci anlaşılabilir. Sermaye, krizlerini kente yönelik yatırımlarla çözer. Aşırı birikim sorunu, kentlere sermayenin aktarılmasıyla aşılrken bununla beraber bilincin kentleşme süreci de etkilenmekte ve yeniden biçimlendirilmektedir (Koç, 2010, s. 47-48). Eliseé Reclus ise özellikle kırdan yaşayan insanların ihtiyaçlarını karşılayamayacak bir düzenin oluşturulduğunu ve çoğunlukla buna bağlı olarak kırdan kente göçlerin yaşandığına dikkat çekmektedir. Ancak öğrenmek, üretmek, kendini ve düşüncelerini gerçekleştirmek isteyen ve bunun için fırsat arayan sanatçı yazar ve bilim insanlarının da olduğunu ve bu insanların okullara, kütüphanelere, kültürel faaliyet alanlarına gitmek için kentlere taşındığını ifade eder (Clark & Martin, 2016, s. 226). Ekonomi, politika ve kentin işleniş birbirlerine bağlı unsurlardır. Harvey de kentte mekânın örgütleniş biçimi ve politik düzeyin fonksiyonu arasında nedensellik kurmaktadır (Çınar, 2013, s. 178). Üretilen mekân, kentlerde kısmen egemen grupların ve kurumların ideolojisini yansıtırken, kısmen de sermaye sahiplerinin dinamikleriyle beraber şekillendirilir. Bakıldığında kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda kentselliğin şekillendiği söylenebilir. Artı değer üretimi, sermaye dolaşımı ve mülk edinme, sanayi toplumuyla şekillenip kentselliğe bağlı olmamıştır (Harvey, 2013, s. 280-281).

Kentler büyüdükçe ve geliştikçe tabiat şartları daha az göz önünde tutulur. Bu durum fizyolojik yönden olduğu kadar psikolojik yönden de insanı doğadan mahrum bırakmaktadır (Yörükân, 2005, s. 42). Güneş görmeyen konutların yapılması ruh ve beden sağlığı açısından olumsuzluklar teşkil edebilmektedir. Nitekim CIAM'ın Atina'da yapılan dördüncü kongresinde güneş, mekân ve yeşil alanlar şehirciliğin birinci derecede rol oynayan unsurları olarak kabul edilmiştir (Aras, 2015). Şehirleşmeye bağlı kırdan kente yapılan göçün birey ve toplum üzerinde bir değişim yarattığını ifade eden Eliseé Reclus ise nüfus artışına bağlı olarak büyüyen genişleyen kentler ile tarlalar arasındaki mesafenin sürekli azaldığını ve kent bünyesine yeni konut alanları olarak katıldığını ifade eder (Clark & Martin, 2016, s. 153-155). Kentleri yaşanabilir kılmak için yeşil sahaların sürdürülebilir kılınması ve korunmasının yanı sıra yeşil alanların yoksunluğunun giderilip yeniden inşa edilmeleri gereklidir (Yörükân, 2005, s. 52). David Harvey'e göre, "Şehirler bir artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğmuştur. Dolayısıyla kentleşme daima sınıfsal bir olgu olagelmıştır, zira artı ürün bir yerden ve birileri üzerinden elde edilmiş, artı ürünün nasıl kullanılacağına denetimi de daima küçük bir grubun elinde olmuştur" (Harvey, 2013, s. 45). Reclus da kentlerin gürültülü ve doğadan kopuk halini özellikle burjuva sınıfının kırsal alanlardan parseller satın alarak mağara, şelale vb. gibi doğal manzaraların girişimci tarafından kiralandığını ve bu yapıların birer artı değer üretme metasına dönüştürüldüğünü iddia etmektedir (Clark & Martin, 2016, s. 155). Bu doğrultuda sermayedarların daha fazla artı değer elde etmek amacıyla doğaya ciddi zararlar verdiği ifade edilebilir. Biyolojik bir seri katile dönüşen insan türünün, doğayla bütünleşik olması ve Coğrafya bilimini de kapitalist bakış açısı olan yeryüzünü kullanma kılavuzu olarak görmek yerine doğayı anlama, sürdürülebilir yaşam anlayışını inşa etme ve kitlelere aktarma aracı olarak görmelidir.

Harvey, kentte kapitalizmin yarattığı çelişkiler, eşitsizlikler ve sermayenin kentleşmesi üzerine odaklanarak kenti ekonomi politik bakış açısıyla yorumlar. Çalışmalarında genel olarak kapitalist

sistemin adaletsizlikleri üzerine yoğunlaşan Harvey'e göre kent sistemi kapitalizmin doyumsuz yüksek kazanç arayışlarının sonucu oluşan bir üründür (Bıçkı, 2006, s. 116). Kapitalizmdeki kentsel mekân, etkin bir uğrak olup edilgen yeniden üretici değil, temkinli olarak üreticidir. Harvey, bunu sınıf mücadelesi mekânı ve sermaye birikimi mekânı olduğunu iddia eder (Merrifield, 2012, s. 295). Harvey, kent analizinde sermayenin örgütleniş ve kent sisteminin örgütleniş arasında paralel bir ilişki kurmaktadır (Bıçkı, 2006, s. 116). Kapitalist toplumlarda kentleşme dinamiklerinin sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılamayacağını ifade eden Harvey'e göre kapitalist sistem yeni bir üretim biçimine yönelerek kârını arttırmak için yapıcı çevreyi üretir (Turut & Özgür, 2018, s. 12). Harvey, sermaye birikiminin hareket ve krizlerinin analizine dayanarak kentleşme modeli ortaya koymaktadır. Kentsel yeniden üretim sermaye birikim sürecinde artı emeğin üretimini sağlayan ve toplumsal çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu, özellikle yeni gelişen sanayi bölgelerine artı değeri üretecek ucuz emek olan kırsal nüfusun bu bölgelere akmasına neden olan süreçtir (Güllüoğınar, 2013, s. 76). Harvey, sermaye dolaşım süreçleriyle kapitalist sermayenin mekân üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalışır. Harvey'in üç bölüme ayırdığı sermaye dolaşımının birinci devresinde (çevrim) temel yatırımlar, üretim ve tüketimdedir (Güllüoğınar, 2013). Sermaye birikimi, üretime atılan paranın, kâr kaynağı haline gelen artı değerün üretimini sağlamak için canlı emeği sömüren canlı paranın (işleyen para) sürekli ve tükenmeden çoğalmasındır. Elde edilen kârların bir kısmı kişisel tüketim için kullanılırken diğer yandan daha fazla kâr için genişletilmiş üretime katılarak daha fazla artı değer yaratmayı sağlar (Merrifield, 2012, s. 296). Ticaretin yapılması için sanayicilerin malları üretmek için iş gücü, hammadde, makine ve donanım gibi üretim araçlarına sermaye koyması gerekmektedir (Harvey, 2015, s. 41). Üretilen malın satışından elde edilen para yatırılan sermayeden fazlaysa kâr elde edilmiş olup sermaye birikimi meydana gelir. Sanayiciler, daha fazla üretim için yatırım yaptığında ise birincil sermaye dolaşımı gerçekleşir. Ancak aşırı birikim sonucu sermaye krizden kurtulmak için yeni bir arayışa girer ve bu da üretime doğrudan ilişkili olmayan yatırımlar olup Harvey'in sermaye dolaşımının ikinci evresini oluşturur (Harvey, 2012, s. 86). Harvey'in üretim ve tüketimin doğrudan girdileri değil de yardımcıları olarak tanımladığı bu döngüde ulaşım alt yapısı, yaya kaldırımları, okullar, parklar ve yarın işgücünün üretim yapabilmesi için gerekli olan yolların yapımını vb. kapsamaktadır. Ancak, Akın'ın (2007) ifade ettiği gibi sermayenin ikinci devreye kaymasının tek sebebi birinci devredeki birikim fazlası olmadığı; kapitalistin ikinci döngüde yapıcı çevrenin kâr oranının yüksek olmasına bağlı olarak da sermayenin buraya kaçtığı (Akın, 2007, s. 60) ve sermaye sahiplerinin birbirleri arasındaki mücadele ve inşaat sektöründeki artı değer potansiyeli de etkilidir (Güllüoğınar, 2013, s. 76). Harvey, üçüncü sermaye döngüsünü kapitalizmin uzun vadeli sağlığı için gerekli olan yatırımları içerdiğini ifade eder. Bu yatırımlar bilimsel ve teknik kapasite artışı, buluş ve yenilik yapmaya yönelik ve işçinin yarın iş başı yapısı üretime devam etmesini sağlayan eğitim, sağlık, refah ve güvenlik gibi sosyal girdileri sağlar.

Harvey, şehirlerin bir artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğduğunu, kentleşmenin ise daima sınıfsal bir olgu olageldiğini ifade ederken, artı ürünün bir mekândan ve birilerinin sırtından elde edilip, artı ürünün kullanımının de daima küçük bir grubun tekelinde olduğunu belirtir (Harvey, 2013, s. 45). Bu bağlamda kenti kapitalist sınıfın hizmetinde tutup ve bu sınıfa sunmak için her seferinde daha verimli ve kârlı üretim-tüketim zincirinde tutmak gerekir (Harvey, 2015, s. 68). Harvey, sermaye

iktidarlığı ve kârlılığın devamının sağlanması için iktisatçı ve siyasi bilimci Joseph Alois Schumpeter'in ortaya koyduğu yapıcı/yararıcı yıkımın (Creative Destruction) kentlere uygulanarak durmadan yıkılıp yeniden üretildiğini belirtir. Harvey aynı zamanda yaratıcı yıkımın uygulanması için devlet organlarının ve bilhassa belediyelerin bu amaca hizmet ettiğini belirtir (Harvey, 2012, s. 286). Yeniden yapılandırılan mekânın modern kentte ideolojik bir amaca da sahip olduğunu (Güllüpinar, 2013, s. 77) ve çalışmada daha önce de belirtildiği gibi sadece sermayenin değil bununla beraber bilincin de kentleştiği ifade edilebilir. Bu bağlamda Şengül (2001), Harvey için kapitalist toplumdaki asıl bilincin sınıf olduğunu, nüfus yoğunluğunun fazla olduğu toplulukların farklı topluluklara ayrılmasının, Marksçı anlamda kapitalist sisteme hizmet edip sınıf bilincinin parçalanmasına neden olduğunu ifade etmektedir (Şengül, 2001, s. 21). Kapitalizmin uzun süreli sağlığı için birikim olmazsa olmaz şartlardandır. Harvey'in kentsel çalışmalarını, Marx'ın sermaye birikimi olarak kavramsallaştırdığı bu sürecin üzerine ördüğü ifade edilebilir (Merrifield, 2012, s. 296). Ayrıca Harvey, "kentleşme olgusunu daha çok mekansal olarak temellenen toplumsal bir süreç olarak görülmelidir." Şeklindeki ifadeyle ket oluşum sürecinin toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda oluşması gerektiğini belirtmektedir (Harvey, 2019, s. 176). Bu noktadan hareketle toplumsal ve psikolojik ihtiyaçlar gözetilmeden gerçekleştirilecek olan kentleşme sürecinin kapitalist bir oluşuma hizmet edeceğini ve insan hayatı açısından olumsuz bir yapı ortaya çıkaracağı düşünülmektedir.

İnsanların bir kara parçası, bir mekân üzerinde yaşamlarını sürdürüp devam ettirdikleri toplu mekânların en gelişmiş, kent olarak ifade edilmektedir (Keleş, 2013, s. 101). Bakıldığında Marksist kent teorisinde kent, proletarya ve işçi sınıfının kendini gerçekleştirebileceği bir alan olup sosyalizme geçiş basamağıdır. Bu yönüyle Marksçı kentsel teorinin, teorik bir öneme sahip olduğu belirtilebilir. Fakat Castells ve Harvey'in çalışmalarında kent farklı bir öneme sahip olup teorik olarak ele alınmamaktadır. Kentin birçok dinamik faktörü olup sosyal süreçlere bağlı bir değişkendir (Biçki, 2006, s. 115).

Bu araştırma çağdaş kent kuramları çerçevesinde ve Marksist Coğrafya bakışı ile değerlendirilmiştir. Ağrı kentinde kentleşmenin yoğun olduğu alanlara bakıldığında toplu konutlar ve kamusal alanların etkisi ile şekillenen mekânda devletin baskın rolü ön plandadır. Bu bakımdan araştırmalarında kapitalist devletin baskın rolüne yönelik yoğun analizler yapan David Harvey ve Manuel Castells'in kuramları bilhassa ele alınmıştır. Ancak Castells'in üretim ve tüketimi ayırık biçimde ele alıp tüketime vurgu yapması, metanın ve iş gücünün yeniden üretilmesi için kolektif tüketim merkezlerinin olması gerektiği varsayımı, Ağrı kentinde ucuz işgücünün kullanılması için yeni kurulan fabrikalar ile beraber kolektif tüketim merkezleri inşasının olmaması ve konut probleminin kent genelinde görülmesinden dolayı Castells'in bu varsayımı, Ağrı kentinde uygulanması mümkün ve anlamlı olmamaktadır. Bu nedenle çalışmada David Harvey'in kent kuramı kullanılıp Ağrı kenti bu kuram çerçevesinde değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Amaç ve Yöntem

Araştırmanın amacı; Ağrı kentinin Marksist coğrafya perspektifi ve David Harvey'in kent kuramına göre kentleşme okumasının yapılarak kent kültürüne yönelik önerilerde bulunmaktır.

Çalışmanın temelini oluşturan hipotezler ise şu şekildedir;

(H1) Toplumun siyasal, ekonomik ve kültürel değişimleri mekânın işleyişi ve değiştirilmesi üzerinde direkt etkili olup kentin dönüştürülmesine neden olur.

(H2) Hükümete ait kurumlar ve sermayenin karşılıklı etkileşimi ile şehrin toplu konut yapısı üretilmektedir.

Çalışmada ilk olarak David Harvey'in kent kuramı genel çerçevede ortaya konulmuştur. Ardından küresel süreçlerin ve kapitalizm olgusunun günümüz Ağrı kentine yansımalarının saha çalışmaları, literatür taramaları ve uydu görüntüleri ile desteklenerek ortaya konulmuş, kent mekânının oluşumuna etkileri incelenip değerlendirilmiştir. Bu çerçevede araştırma iki soru üzerinden şekillenmiştir.

- Kentsel mekân üzerinde kapitalizmin etkileri ve yansımaları nelerdir?
- David Harvey'in kent kuramına göre yatakhane kent oluşum süreçlerinin Ağrı kentine yansımaları var mıdır? (Varsa bunlar nelerdir?)

Araştırma sahasıyla ilgili literatür verileri kütüphanelerden ve online kaynaklardan, çeşitli doküman ve istatistikî veriler ise Ağrı Valiliği, Ağrı Belediyesi, Ağrı Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Ağrı Esnaf ve Sanatkarlar Odası ile Ağrı Vergi Dairesi ile Ağrı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan elde edilmiştir. Temin edilen veriler ve dokümanlar nitel araştırma desenlerinden olan doküman analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bunun dışında her iki araştırmacı tarafından farklı tarihlerde saha çalışmaları yapılmış ve gözlemler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca kentleşememe probleminin yoğun olarak görüldüğü toplu sosyal konutlarda, araştırmacılarından biri katılımcı gözlemci olarak araştırmanın gerçekleştirilebilmesi amacıyla Ekim 2019 ve Mart 2020 tarihleri arasında kiracı mahiyetinde toplu konutlara yerleşmiş ve yerinde gözlemler ile veriler elde edilmiştir. Elde edilen veriler durum çalışması (case study) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sönmez ve Alacapınar'ın (2017) ifade ettiği gibi kök (rizom) analiz yöntemi, birden fazla noktanın çok değişik şekilde birbirleriyle bağlantılarının kurulup incelenmesi ve olguya pek çok yönden girilmesi yöntemidir (Sönmez & Alacapınar, 2017, s. 107). Bu bağlamda araştırmanın belirli evrelerinde kentleşme, sosyal hayatın şekillenmesi ve kentleşememe gibi faktörlerin analizinde kök (rizom) analiz yöntemi de kullanılmıştır. Araştırma alanında saha çalışması ile gözlemler yapılarak bulgular elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler Google Earth Pro ve Arc Gis 10.2 yazılımları kullanılarak üretilmiştir. Araştırmada Google Earth Pro 2018 uydu görüntüleri kullanılarak kentin yığılımları, gelişim ve yayılım yönü gibi konularda çeşitli tespitler yapılarak Ağrı Belediyesi'nden alınan imar planı ile karşılaştırması yapılmıştır. Ayrıca Arc Gis 10.2 yazılımıyla oluşturulan dağılım ve lokasyon haritalarından faydalanılarak veriler değerlendirilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgularla Ağrı kenti, neomarksist ve eleştirel bir perspektifle değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Ayrıca araştırma alanı verilerin daha hızlı ve doğru bulunabilmesi için Ağrı kent merkezi ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Ağrı kentinin uydu görüntüleri ve imar planı karşılaştırmasıyla, kentin yığılımları ve yayılım yönü gibi tespitlerin yapılması hedeflenen bu çalışmada, yerel yönetimlerde güncel imar planının olmaması, mevcut 2007 tarihli imar planının güncelliğini yitirmesi ve güncel imar planının ihale aşamasında olup henüz sürecinin



Harita 1.

Ağrı merkez ilçe lokasyon haritası

tamamlanmamasından dolayı güncel imar planı değerlendirmeye tabi tutulamamıştır.

Araştırma Sahasının Coğrafi Özellikleri

"Ağrı ili, 38–40° kuzey paralelleri ile 42–44° doğu meridyenleri arasında yer alırken kuzeyinde Kars, kuzeydoğusunda Iğdır, güneyinde Van ve Bitlis, güneybatısında Muş, batısında Erzurum ve doğusunda ise İran bulunmaktadır" (Harita 1).

Ağrı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Murat-Van Bölümü'nde yer almaktadır. Şehir ortalama olarak 1630 metrelik bir yükseltide olup ova tabanı üzerinde kurulmuştur. Yerleşmenin kurulduğu alanın topoğrafik özelliklerinden dolayı, sıcaklık, nemlilik ve basınç değerlerinin de kısa mesafelerde farklılaştığı görülebilmektedir. Özellikle sıcaklık ve yağış değerlerinde görülen değişkenlikler, görülen iklim tipini de benzer şekilde etkilemiştir (Kaya, 2001, s. 1). Ağrı ilinin toplam nüfusu 2021 Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) verilerine göre 524.644'tir. Çalışma alanı olan kent merkezinin nüfusu ise 150.335 kişidir. Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2021 verilerine göre Ağrı ili nüfus artış oranı %–20,4 iken Ağrı kenti nüfus artış oranı ise %0,5 olarak tespit edilmiştir (TÜİK ADNKS, 2021).

Bulgular

Sosyal yaşamın geliştiği ve şekillendiği kentlerden biri olan Ağrı kentine bakıldığında çarpık ve plansız bir büyüme örneği

görülmektedir. Büyüyen kentlerde nüfus artışına balı olarak inşaat sektörü bir sanayi kolu gibi faaliyet göstermektedir (Marx, 1990, s. 998). Ağrı Ovasına kurulan kentin kapitalist üretim metasına dönüşmekte ve sermayenin, girdiği alanlarda minimum alandan maksimum kâr elde etme hedefiyle dikey ve çarpık büyüme örneği gösterdiği gözlenmektedir. Araştırma alanında dikkat çeken en önemli detayların kamusal hizmet alanları olduğu ifade edilebilir. Çarpık ve plansız kentleşme örneklerinin görüldüğü ve sermayenin kâr odaklı olarak etkisinin yoğun olarak görüldüğü kente bakıldığında nispeten kamusal alanların kentleşmeye olumlu etkileri vardır. Kentin Yeni Mahalle olarak adlandırılan alanlarında Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından inşa edilen yapılar göze çarpmaktadır. Ancak yapılan konutların bir kısmı 10 katlı iken bir kısmı da 4 katlı olarak inşa edilmiştir. Ortalama 80 metre alüvyon dolgu alanı olan ve daha önce tarım arazisi olarak kullanılan Ağrı Ovasına 10 katlı konutların inşa edildiği tespit edilmiştir (Harita 2).

Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından inşa edilen 10 katlı konutların güneydoğu yönünde emniyet lojmanları, güney yönünde ise 4 katlı ve Toplu Konut İdaresi tarafından alt gelir grubuna tahsis edilen 4 katlı konutlar bulunmaktadır (Görsel 1).

Ancak 10 katlı konutlarda ikamet edenlerin çoğunlukla beyaz yakalı olduğu tespit edilmiş ve 4 katlı konutlarda kalan mavi yakalılar ile kültürel kaynaşma sağlanmadığı, buna bağlı olarak kültürel bir çatışma ortamının oluştuğu gözlenmiştir. Nitekim

edilen 1+1 konutların da ihtiyacı karşılamaması, günlük kiraya verilmesi vb. kullanım amacına uygun olmama problemlerinden kaynaklı olarak ruhsatları iptal edilerek atıl duruma terkedildiği tespit edilmiştir. 4 katlı konutların yasak olmasına rağmen özellikle kent genelinde konut ihtiyacına bağlı olarak 750 TL karşılığı kiraya verildiği saha çalışmaları sonucunda tespit edilmiştir. Sosyal konutlar olarak nitelendirilen yapıların doğusunda bulunan emniyet lojmanları ile kuzeyinde bulunan 10 katlı konutların site kararları sonucu bahçe duvarı ve tel örgüler ile tamamen bu alandan izole edildiği gözlenmiştir. Araştırmacılarından birinin Ekim 2019 ile Mart 2020 tarihleri arasında katılımcı gözlemci olarak yerleştiği bu alandaki konutlarda, kır yaşamının kentlere taşındığı ve kentleşememe probleminin ortaya çıktığı gözlenmiştir. Sosyal konutlar olarak isimlendirilen 4 katlı konutların çevresindeki Emniyet Müdürlüğü lojmanları ve 10 katlı TOKİ yapılarının bahçe duvarı inşa ederek bu alandan izole edildiği ve kent genelinde sosyal konut sakinlerine yönelik negatif bir algının oluştuğu gözlenmiştir. Genelde geniş aile yapısının yoğun olduğu ve ailelerin çocuk sayısının fazla olduğu gözlenmiştir. Apartman kültürünün oluşmadığı sosyal konutlarda, koridorlar evlerin küçük olmasına bağlı olarak da patates, soğan gibi kışık ihtiyaçların depolanmasının yanı sıra her türlü eşyanın konulabileceği depo niyetiyle de kullanılmaktadır. Dolayısıyla dar olan koridorların buna bağlı olarak eve erişimi zorlaştıracak düzeyde daraldığı gözlenmiştir. Ayrıca 2. derece deprem risk bölgesinde olmasına rağmen konutların sığınaklarının depo olarak kullanıldığı ve binadaki dairelere bölüştürülerek kapılarının kilitlendiği tespit edilmiştir. Sosyal konutlarda ikamet eden ahalinin komşuluk ilişkilerinin yoğun ve güçlü olduğu gözlenmiştir. Ancak yabancılara karşı önyargılı oldukları ve topluca dışlayıcı tutum sergiledikleri gözlenmiştir. Sosyal konutlarda yaşayan herkesin birbirini tanıdığı, yaz aylarında gün boyu kadınların konutların giriş kapısında oturarak sohbet ettiği ve boş zamanlarını burada değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Kış mevsimiyle beraber zaman zaman kadınların toplanıp gece geç saatlere kadar merdiven boşluklarında bir arada buldukları gözlenmiştir. Ancak belli bir düzen ve simetri içinde inşa edilen konutların kültürel, sosyal ticaret, ulaşım ve sosyal yaşam alanları

bakımından eksik ve yetersiz olarak yatakhane kent anlayışıyla inşa edildiği gözlenmiştir. Ayrıca alanın çevresinde kentleşmenin yoğunlaşmadığı, bu sebeple de bölgenin nefes alanlarının bulunduğu gözlenmiştir. Sermaye açısından çekici bir konumda olup hastane ve üniversiteye yakın olan bölgenin nefes alanı olmakla beraber kentleşememe sonucu kümes ve büyükbaş hayvanların beslenme alanı olarak da fonksiyon gösterdiği gözlenmiştir (Görsel 2).

Yeni Mahalle içinde Batıkent olarak nitelendirilen alandaki konutların nispeten daha nefes alabilen, çocuk parklarının, otoparkların ve gün içerisinde oturulabilecek yeşillik ve ağaçların bulunduğu, sosyal yaşam kalitesinin daha yüksek bir mekân olduğu gözlenmiştir.

Ayrıca bu alandaki konutların güneşten maksimum derecede faydalanma ve konut mahremiyetinin düşünülerek yapıldığı ifade edilebilir. Ancak Batıkent dışında Yeni Mahallede sermayenin minimum alandan maksimum kâr amacıyla inşa ettiği konutların yoğunlukta olduğu, konutların birbirlerine çok yakın ve ev mahremiyetinin göz ardı edilip gün ışığından faydalanmayı da engelleyecek biçimde inşa edildiği belirtilebilir (Görsel 3). İnsan faaliyetlerine yönelik rekreatif faaliyetlerin yapılacağı alanların yoksunluğu göze çarpmaktadır. Çocuk parklarının yoksunluğu ve dar bırakılan ara sokakların çocukların dışarıda vakit geçirmelerini engelleyici nitelikte olduğu yapılan saha çalışmaları sonucu gözlenmiş ve tespit edilmiştir.

Ayrıca kapalı ve açık otoparkların yetersizliğinden kaynaklı genellikle demir iskeletin muşambayla sarıldığı, kent dokusunu bozan ve garaj amacıyla kullanılan derme çatma yapılar dikkat çekmektedir (Görsel 4). Ancak güvenlik açısından tehlike oluşturan bu yapıların Ağrı Valiliği tarafından 2015 tarihinde yasaklanmasına rağmen denetim yetersizliğinden kaynaklı olarak özellikle kış mevsiminin başlamasıyla yoğunluk kazandığı gözlenmiştir.

Ağrı şehri 2. derece deprem risk bölgesinde yer almakla birlikte kentin büyük çoğunluğu hem Murat Nehri hem de Taşlıçay Deresi alüvyon dolgu alanına yerleşmiştir (URL 1). Olası doğal afetlerde



Görsel 2.

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, toplu konutlar ve Devlet Hastanesi arasındaki boş arazilerin 2018 yılı uydu görüntüsü



Görsel 3.

Yeni Mahallede dar sokaklı ve hem güneş almayı engelleyen hem de karşı apartmanın görüş alanını kapatan yapılar

kullanılmak üzere itfaiye bahçesi, Millet Bahçesi, İl Özel İdare bahçesi, Murat Kız Yatılı İlk Öğretim Bölge Okulu bahçesi ve Cumhuriyet Taziye Evi önü olarak 5 Afet ve Acil Toplanma alanının belirlendiği tespit edilmiştir.

Kentin Kuzey, Güney, Doğu ve Batı yönlerine uygun olarak belirlenen toplanma alanlarının yanı sıra konutların inşa edilmediği boş



Görsel 4.

Kent dokusunu bozan ve binalarda yapılmadığı için halkın kendi yöntemleri ile ürettiği derme çatma arabalar

arazilerin de kent genelinde yer yer bulunduğu ve olası doğal afetlerde kullanılabileceği gözlenmiştir. Şehirde kamu tarafından inşa edilen ve oluşturulan alanlar dışında kalan yerlerde şehir planlamasına uygun olmayan, birbirine yakın konut inşası, ulaşım kalitesinin düşük olması, konut mahremiyetinin göz ardı edilmesi vb. gibi problemlerin yoğun olarak görüldüğü ifade edilebilir. Ayrıca kentin erkek egemen olarak geliştiği ve kentte kadın ihtiyaçlarının gözetilmediği belirlenmiştir. Kadınların rahatça rekreatif faaliyetlerde bulunabileceği alanların yoksunluğunun yanı sıra, çarşıda temel ihtiyaçların giderilebileceği kadınlara yönelik tuvaletler ve bebekli kadınlar için emzirme odalarının olmadığı tespit edilmiştir. Kentte yapıların birbirlerine bitişik bir düzen içerisinde inşa edilmesi, yeterli ışık alımını engelleyerek güneşten maksimum oranda faydalanmayı da engelleyici durumdadır. Konut mahremiyetini de olumsuz olarak etkileyen bu durumla beraber dar sokakların psikofizyolojik bir rol oynadığı ve bedensel sağlık ile ruh sağlığını da olumsuz etkileyebileceği ifade edilebilir. Nitekim yeterli güneş ışığının alınmamasından kaynaklı olarak gün içerisinde daha uzun süreli yapay aydınlatma yollarına gidilmekte, insan fizyolojisinin alışkın olmadığı bu durumun daha fazla enerji tüketimine de neden olduğu belirtilebilir.

Yapılan saha araştırmaları ve gözlemler sonucunda kentte estetik yoksunluğunun yoğun olduğu gözlenmiştir. Özellikle güncel kent imar planının olmaması, ruhsat alımının kolay olması, kamu kurumlarının denetim yetersizliği, kente yönelik kimlik ve estetik inşasına yönelik çalışmaların olmamasının estetik yoksunluğuna neden olduğu belirlenmiştir. Harvey'in en fazla eleştirdiği konular arasında yer alan bu konu hakkında "Mülkiyet hırsından beslenen aşırı bireyselleşmiş dayalı neoliberal ahlakın toplumsal ahlakı bencil ahlaka evrim sürecidir." şeklindeki ifadeleriyle kültürlerin yok edilmesi süreci olarak sert eleştirileri bulunmaktadır (Harvey, 2013, s. 56). Yerel kültürde var olan estetik ve insani duyguların görmezden gelindiği bu yapılanma tarzının Ağrı kentinde de kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Kaba, hantal, zevksiz, çevre ve insanla bütünleşmeyen beton yığını evlerin insanların fiziksel ve ruhsal ihtiyaçlarına göre inşa edilmediği, dolayısıyla kentin yatakhane kente evrilme sürecinde olduğu ve yer yer 10 katlı TOKİ yapıları gibi alanların yatakhane kent alanlarına dönüştüğü gözlenmiştir. Çarpık ve plansız büyüme örneği gösteren kentte, yapıların yol boyu inşa edilmesinden kaynaklı olarak bakı etkisi değerlendirilememekte ve güneşten yeteri kadar yararlanamadığı görülmektedir. Özellikle bahçesiz, kaldırımla bitişik dikey olarak inşa edilen yapıların yoğun olduğu gözlenmiştir. Buna bağlı olarak evlerde trafikten kaynaklı olarak ortaya çıkan toz ve gürültü kirliliğinin yanı sıra temiz hava eksikliğinin insan sağlığını olumsuz şekilde etkileyebileceği düşünülmektedir. Ayrıca kent merkezinde bulunan Toprak Mahsulleri Ofisi'ne ait ambarların kent estetiğini olumsuz yönde etkileyerek görüntü kirliliğine de neden olduğu gözlenmiştir (Görsel 5).

Kışların uzun ve yağışlı geçtiği kentte çatı yapılarının her yıl can ve mal kayıplarına neden olabilecek tehlikede olduğu gözlenmiştir. Nitekim çatılarda oluşan buz bentleri ve düşen kâr kütlelerinin yaralanmalara ve ciddi mal kayıplarına neden olduğu tespit edilmiştir (URL 2) (Görsel 6). Özellikle ciddi maddi kayıplara neden olabilen çatı karlarının her sene potansiyel tehlike oluşturduğu ve karların temizlenmesinin emek ve zaman kaybına neden olduğu belirlenmiştir (Görsel 7).

Kaldırımlara yakın olarak inşa edilen çatılardan düşebilecek buz bentleri ve kâr kütlelerinden dolayı insanlar, kaldırımlar yerine ot-yolları tercih ederek trafiğin aksamasına neden olmaktadır. Ağrı



Görsel 5.
TMO'ya ait kent içindeki ambarlar

Ovasına kurulan kentin iklim şartlarının uygun olduğu dönemlerde bisiklet ulaşımı için elverişli olduğu ancak kentte bisiklet yollarının olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca kent genelinde kaldırım işgallerin yoğun olduğu buna bağlı olarak cezai yaptırımların da uygulanmadığı gözlenmiştir (Görsel 8).



Görsel 6.
Çatıdan düşen kârların neden olduğu kazalar (URL 2)



Görsel 7.
Cumhuriyet Caddesi'nde yapılan çatı temizliği

Ancak nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu kentte rekreatif faaliyetler ve sosyal ticaret alanlarının oluşturulmadığı ifade edilebilir. Ayrıca 11 bin 500 öğrenciye sahip Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne yönelik kütüphane, kırtasiye, konaklama için lojman vb. yapıların ihtiyacı karşılamayacak düzeyde, kent genelinde 1 halk kütüphanesi ve 6 kırtasiyeye karşılık tüketim merkezlerinden olan kafeterya sayısının 69, kahve-çay ocağının 166, oyun salonlarının 11 ve internet kafelerin sayısının ise 32 olduğu Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Belediye, Esnaf ve Sanatkarlar Odası ile İl



Görsel 8.
Kent genelinde yoğun olarak görülen kaldırım işgalleri



Görsel 9.

Eski Van Caddesi'nde kaldırım işgali ve düzensiz yapılaşma

Vergi Dairesinden alınan veriler ile tespit edilmiştir. Ayrıca kentte sanat ve kültürel alanların yoksunluğu gözlemlenirken mevcut durumda hizmet veren 1 sinema salonuna ek olarak, üniversite yerleşkesinde 2020 yılının ocak ayında hizmete açılan Öğrenci Yaşam Merkezinde henüz faaliyete geçmeyen ve yapımı devam eden 1 sinema salonunun daha hizmete açılacağı belirlenmiştir. Kentte nefes alanlarını, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi merkez kampüsü ile sağlık yüksekokulu yerleşkesi ve sayısı az olmak ile beraber park gibi kamusal alanlar oluşturmaktadır. Kent genelinde insanların boş zamanlarını değerlendirip rekreatif faaliyetlere katılabileceği alanların yalnızca parklarla sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak kışların sert ve uzun geçtiği kentte mevsimlere uygun olarak özellikle kışın uzun sürdüğü kentte, kış mevsimine uygun olarak kent içinde rekreatif faaliyet alanlarının olmaması, insanları bilhassa kafeterya, oyun salonları ve kahvehaneler gibi tamamen tüketici odaklı olan bu alanları tercih etmeye zorladığı saha araştırmaları sonucunda tespit edilmiştir. Ancak kent merkezine yaklaşık 2 km mesafede bulunan hafta içi 15, hafta sonu 20 TL fiyat tarifesinin uygulandığı Küpkıran Kayak Merkezi'ne saat başı belediye araçlarının kaldırıldığı ve daha çok orta sınıfın tercih ettiği bu alana alt gelir grubundan insanların çok rağbet etmediği tespit edilmiştir. Havaaların ısınmasıyla insanların kentteki parklara ve de özellikle Millet Bahçesi olarak nitelendirilen park alanını yoğun olarak tercih etmesi sonucu park alanlarının kapasitesinin taşıdığı ve ihtiyacı karşılamadığı tespit edilmiştir.

Kent merkezinde daha önce otopark alanı olarak kullanılan alanın belediyenin yeni hizmet binasının inşa edilmesine bağlı olarak kapasitesi düşük, ruhsatsız açık otoparkların ortaya çıkmasına neden olmuş, Mart 2020 tarihi itibarıyla sayısı 5 olan açık otoparkların giderek arttığı belirlenmiştir. Ayrıca belediyeye ait yalnızca bir açık otopark varken günlük araç başına 4 TL fiyat tarifesinin uygulandığı otoparkın 90–100 araç kapasiteli olarak kent ihtiyacını karşılamayacak düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Kışların sert ve uzun geçtiği kentte kapalı otoparkların olmadığı ve buna bağlı olarak inşa edilen konutlarda da bu durumun göz ardı edildiği ifade edilebilir. Kentleşmenin arttığı ve kent genelinde konut arzının yetersiz olduğu ve buna bağlı olarak kiralarda yükseldiği, Harvey'in de belirttiği yüksek kiralarda, telefon borçları, kredi kartı borçları vb. gibi işçilerin ücret başarılarını burjuvaziye geri ödemek zorunda kaldığı bir kente dönüşmüştür (Akar & Moumtaz, 2013). Nitekim kente bakıldığında devlet etkisiyle gelişim ve değişim etkisinin yüksek olduğu gözlemlenirken bu duruma şehrin eski çarşısı olan Eski Van Caddesi ve daha yoğun olan Cumhuriyet Caddesi arasındaki farklar örnek gösterilebilir. Kamusal

ya da yarı kamusal yapıların Cumhuriyet Caddesi ve sokaklarında kümelenip Eski Van Caddesi'nde bulunmaması, Eski Van Caddesi'nin önemini yitirmesi ve dönüşümündeki önemli faktörlerdendir. Nitekim zamanla Eski Van Caddesi alt gelir grubuna hitap eden bir yapıya kavuşup kaldırımların işgal edildiği, kırsalda üretilen ürünlerin satıldığı, hijyen koşullarının pek sağlanmayıp harabe yapılar ile kent dokusunu yitiren bir fonksiyona dönüşmüştür (Görsel 9).

Toplu Konut İdaresi tarafından Fırat mahallesinde inşa edilen ve valilik TOKİ'leri olarak isimlendirilen konutların kentin geneline göre sistematik bir düzen içinde, kent yaşamını iyileştirmeye yönelik faaliyetlerin gözetilerek inşa edildiği belirtilebilir (Görsel 10).

Yapılan gözlemlerde konutlarda kentin iklimine uygun olmayan Fransız pencere modellerinin kullanılması kışın uzun sürdüğü kentte ısınma ve mahremiyet problemlerine neden olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Ağrı Ovası içinden geçen ve Murat Nehri'nin bir



Görsel 10.

Valilik TOKİ konutları



Görsel 11.
Ağrı Tekstil Kent

kolunu oluşturan Taşlıçay yatağı ıslah edilmeyip akarsu yatağına yakın yerlere konutların inşa edilmesi sonucunda 5 Mayıs 2011 yılında Taşlıçay taşmış (URL 3) ve ekonomik zararlar doğurmuştur.

Kentte konut probleminin olmasına bağlı olarak kira fiyatlarının dengeli olmadığı belirlenmiştir. Ağrı'ya kurulan 15 bin kişi istihdam etme potansiyelli Ağrı Tekstil Kent'in Şeryan Çayı taşkın yatağına kurulduğu tespit edilmiştir (Görsel 11). Ayrıca 15 bin kişi istihdam etme hedefiyle açılan Ağrı Tekstil Kent bünyesinde uluslararası firmaların da bulunması ve işgücüne ihtiyaç duyulması sebebiyle ilçeler ile kırdan kent merkezine göçü hızlandırıp arttıracığı öngörülmektedir. Tersine göçün de yaşanabileceği Ağrı'da mevcut durumda kent ihtiyacını karşılayamayan konut arzı ile beraber sağlık ve eğitim alanlarının da yetersiz olduğu görülmektedir. Ayrıca kentleşememe probleminin yoğun olarak görüldüğü Yüzüncü Yıl Mahallesi'nde ikamet eden insanların mahalle içinde ahırlarda hayvancılık faaliyetleri yaptığı gözlenmiştir.

Kentin geneline bakıldığında kentleşmenin bazı alanlarda yoğun olarak geliştiği ancak kentleşememe durumunun kentte yoğun olarak görüldüğü ifade edilebilir. Kentleşmenin olduğu alanlarda yaşayan insanların kentleşememe probleminin yoğun olarak kent dokusuna etki ettiği belirtilebilir. Ayrıca park ve bahçeler, sosyal tesisler gibi yaşam kalitesini artıracak varlıkların kentte yetersiz olduğu ifade edilebilir. Kent geneline sermaye araziden maksimum verim elde etmek amacıyla konutlar bitişik sayılabilecek bir düzen içinde, ağaçsız ve bahçesiz olarak yan konut mahremiyetinden yoksun olarak şehrin geliştiği gözlenmiştir. Neomarksist perspektifle bakıldığında insan doğasına aykırı olarak gelişen dar, doğadan betonlaştırılarak koparılan mecburi yaşam alanı olan yatakhane kentin inşa edildiği görülebilir.

Sonuç ve Öneriler

Kentin en işlek iki çarşısından biri olan Cumhuriyet Caddesi, ticari hareketliliğin daha fazla olduğu, hizmet sektörünün yoğun olup daha çok beyaz yakalılara hitap eden bir hüviyet kazanmıştır. Buna karşın kentin diğer ana çarşısını oluşturan Eski Van Caddesi'ne bakıldığında daha çok kırsalda üretilen ürünlerin satıldığı, kaldırım işgali gibi kentleşememe belirtilerinin yoğun olarak görüldüğü, kırdan kente yeni göç edenler ile kentli olamayan ve mavi yakalılara daha çok hitap eden bir mekâna dönüşmüştür. Ayrıca

ekonomik durumları iyi yönde değişen kent sakinlerinin imkânları doğrultusunda kent içinde daha iyi hizmet alabilecekleri mekânlara taşındığı ve bu durumun da kültürel değişimi yaratıp kentleşme sürecini hızlandırdığı gözlenmiştir. Nitekim toplumun ekonomik ve kültürel değişimlerinin artı değer yaratma amacıyla birim alandan maksimum kâr elde edebilecek dikey yapılaşmaya neden olduğu gözlenmiştir. Temelde daha fazla kâr etme amacı olan bu durumun çarpık ve plansız kentin oluşmasında etkili olduğu belirtilebilir. Dolayısıyla toplumun kültürel ve ekonomik değişimlerinin mekânın işleyişi üzerinde etkili olduğu tespit edilerek hipotez (H1) kısmen doğrulanmıştır.

Kent geneline bakıldığında yoğun olarak kamu kurumlarının ve bilhassa Toplu Konut İdaresi tarafından yapılan toplu konutlarla şekillendiği tespit edilmiştir. Nitekim kentin batı yönüne 2007 yılında kurulan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, 2013 yılında hizmete açılan Ağrı Şehirlerarası Otogar ve 2018 yılında açılıp 2020 yılında Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi'ne afilyasyon¹ yöntemiyle bağlanan hastane ile birlikte özellikle TOKİ tarafından inşa edilen toplu konutların etkisiyle kentin batı yönüne kaydığı tespit edilerek hipotez (H2) doğrulanmıştır.

Kentin en önemli problemlerinden birini oluşturan kent imar planının ivedilikle uzun süreli, sürdürülebilir, doğayla uyumlu kent anlayışına ve hızlıca inşasına başlanması gereken kent kimliğine uygun olarak hazırlanması ve acilen uygulanması gerekmektedir. Aksi takdirde mevcut olan ve özellikle tekstil kentin açılmasıyla daha da artacak konut talebinin sermaye sahiplerinin birim alanda maksimum verim elde etme amacıyla çarpık ve plansız kentleşmeyi daha da arttıracığı öngörülmektedir.

15 bin kişi istihdam etme potansiyeli olan tekstil kentin ulaşım, konaklama, eğitim ve sağlık gibi kamusal hizmetlerinin yerine getirilmesi ve kentte alt yapı ve üst yapı problemlerinin arttıracak etkide bulunmaması için yerel yönetimlerce orta ve uzun vadede potansiyelinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim yerel yönetimlerce boş arazilerin kent yararı doğrultusunda kullanılması ve tahrip edilen doğa ve kent bütünlüğünün oluşturulmasına yönelik olarak kullanılması sağlanmalıdır. Ayrıca, imara açılacak bu

¹ Sağlık Bakanlığına ait kurum ve kuruluşlar ile devlet üniversitelerinin ilgili birimlerinin birlikte kullanımı uygulaması.

alanların çarpık ve plansız kentleşmeyi daha da arttıracığı öngörülmekte ve olası afetlerde mevcut Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının yetersiz olduğu düşünüldüğünden ek olarak toplanma alanı olarak da kullanımın sağlanması gerekmektedir. Özellikle yerel yönetimlerin kentteki konut ihtiyacını gidermek için kamu kuruluşlarıyla ihtiyacı gidermeye yönelik faaliyetlerde bulunması gerekmektedir. Ancak kent imar planına uygun olarak, insanların temel fizyolojik ve ruhsal ihtiyaçlarının gözetilerek inşa edilmesi gerekmektedir.

Konut piyasalarında yükselen emlak değerleri, insanların konuta harcamak zorunda kaldığı harcanabilir gelirin artmasına ve bu yüzden de hayat kalitelerinin düşmesine sebep olmaktadır (Harvey, 2013, s. 182). Bu ekonomik problemlerin insanlar üzerindeki olumsuz etkilerinin görülmemesi amacıyla Ağrı şehrinde yoğun konut talebine bağlı olarak kira artışlarının önüne geçmek için ulusal ya da yerel yönetimlerce belirlenecek asgari orandaki kira zammının uygulanması ve bunun denetlenmesi konusunda yasal düzenlemelerin yapılması gerekmektedir.

Kış mevsiminde yoğun kar yağışı ve sıcaklık değerlerinin sıfırın altında uzun dönem geçtiği karasal iklimin belirgin hissedilmesinden dolayı çeşitli düzenlemelere ihtiyaç vardır. Kentte kapalı otoparklar ile beraber yapılacak konutların kentle ve doğayla bütünlük, bakı etkisinin gözetilerek ve ferahlık ile rekreatif faaliyet alanlarının yanı sıra ticaret alanları, oturma alanları, eğitim alanları, çocuk park alanları ve ticaret merkezleri gibi ihtiyaçların gözetilerek inşa edilmesi gerekmektedir. Kentte parklara ek olarak kış mevsiminde de insanların rekreatif faaliyet ihtiyaçlarını karşılayacak müze, sanat atölyeleri, tiyatro ve buz pateni gibi ihtiyaçların inşa edilmesinin yanı sıra sinema salonlarının niceliğinin ve niteliğinin de artırılması gerekmektedir. Kent genelinde özellikle kış mevsimine uygun olan rekreatif faaliyet alanı sayılarının artırılması insanları kahvehane ve kafeteryaya mahkûm etmenin önüne geçebilecektir. Nitekim kentte tamamen tüketim üzerine inşa edilen kafeterya, oyun salonları ve kahvehanelerin Ağrı kent nüfusuna göre fazla olduğu, bunların sayısı, niceliği ve niteliği arttırılacak rekreatif alanlar ile kültür ve sanat alanlarının oluşturulup sayılarının arttırılmasıyla talebin azalmasıyla düşeceği ifade edilebilir.

Devletler iş dünyasına yatırım yapabilmeleri için uygun olan yatırım imkânlarını oluşturmalıdır (Harvey, 2012, s. 32). Gerekliliği olan yatırım ve kentleşme sürecinin yürütülebilmesi için Ağrı kentinde imar planının hızla uygulanması ve uzun vadeli olması gerekmektedir. Ayrıca ruhsatsız yapıların denetimden geçirilerek ruhsat alım şartlarını karşılayıp karşılamadığının denetlenmesi ve karşılamayanlara gerekirse cezai yaptırımların uygulanmasıyla bu şartların yerine getirilmesi sağlanmalıdır. Kent genelinde inşa edilecek yapıların bakı etkisinden maksimum derecede yararlanmasının sağlanması ve sokakların geniş ve de konut mahrumiyetinin göz önünde bulundurularak inşa edilmesi gerekmektedir. Ayrıca yüksek kaza potansiyeli olan çatı yapılarının fazla kar tutmaması için dik ve karın kütleler halinde düşmesini engellemek için de kar tutan çatı modellerinin uygulanması ile yağmur hasadının yapılmasını sağlayacak şekilde çatıların inşa edilmesini gerektiği ifade edilebilir.

Günümüz dünyasında kadının rolü hem emek piyasalarında hem de hane halkı içinde değişikliğe uğramıştır (Harvey D., 2017, s. 54). Dolayısıyla kadınların kent hayatında daha aktif rol alabilmelerinin sağlanması ve kadınların bebeklerinin ihtiyaçlarına yönelik emzirme odalarının oluşturulması, kreş ve anaokulu sayılarının artırılması gibi ihtiyaçlarının ücretsiz karşılanması gerektiği belirtilebilir.

Kentte görüntü kirliliğine neden olan Toprak Mahsulleri Ofisine ait ambarların şehir dışına çıkarılması ve yerine sosyal ve kültürel gelişmeyi sağlayacak sanat atölyesi vb. yapıların kurulmasının kentnin sosyo kültürel kalkınması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca kentlileşme açısından olumsuz bir özellik olan ahır ve ağılların, kent dışına çıkarılıp şehir dışında yerel yönetimlerin kontrolünde uzmanlarca seçilecek alanlara taşınması ve üretilen hayvansal gıdaların yerel yönetimlerce denetlenip kurulacak kooperatifler aracılığıyla kente katkı sağlaması düşünülebilir.

Kent genelinde yeşil alanların yetersiz olduğu ifade edilebilir. Kurulacak yeni yeşil alanlar ve parklar ile beraber mevcut parklara ve şehrin kamusal alanlarına dikilecek meyve fidanlarıyla insanların meyveye ücretsiz erişmesi sağlanabilir. Bu amaçla Ağrı'nın iklimine uygun olarak yetiştirilebilecek çeşitli meyve ağaçları dikilmesinin hem üretim açısından hem de kent kültürü açısından katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – A.K.; Tasarım – A.K.; Denetleme – A.K.; Kaynaklar – A.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – M.B.; Analiz ve/veya Yorum – M.B., A.K.; Literatür Taraması – M.B., A.K.; Yazıyı Yazan – M.B., A.K.; Eleştirel İnceleme – A.K., M.B.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – A. K.; Design – A. K.; Supervision – A. K.; Funding – A. K.; Materials – A. K.; Data Collection and/or Processing – M.B.; Analysis and/or Interpretation – M.B., A.K.; Literature Review – M.B., A.K.; Writing – M.B., A.K.; Critical Review – A.K., M.B.

Declaration of Interests: The authors have no conflicts of interest to declare.

Funding: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ağrı İl Müdürlüğü. (2019). *Ağrı il ve İlçeleri Nüfus Verileri*. Ağrı.
- Akar, H. B., & Moumtaz, N. (2013). *On Why Struggles over Urban Space Matter: An Interview with David Harvey*. Haziran, 22, 2020 tarihinde Jadaliyya. Retrieved from <https://www.jadaliyya.com/Details/29822> adresinden alındı
- Akın, E. (2007). *Kentsel gelişme ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aras, L. (2015). Günümüz Mimarlık Ortamına Geçmişten Katkılar: Pessac, CIAM ve Pruitt-Igoe. *Tasarım+Kuram+Kuram Dergisi*, 20, 19–34. [\[CrossRef\]](#)
- Biççi, D. (2006). Harvey ve Castells'de kent Sorunsalı: Politik Ekonomi Vizyonu ve Sınırlılıkları. *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(11), 111–130.
- Çınar, A. (2013). *Modernizm, kent ve toplum*, 1 b. Bursa: Emin Yayınları.
- Clark, J., & Martin, C. (2016). *Anarşi, Coğrafya, Modernite Élisée Reclus'nün Seçilmiş Yazıları*, 1 b. (O. Yener, & M. Devres, Çev.). Can Yayınları.
- Güllüpinar, F. (2013). Kent Kuramları. In F Güneş (Dü.), *Kent Sosyolojisi* (ss. 75–78). Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı, 20. In *Yüzyıl Kenti* (B. Duru, & A., Alkan, Çev., ss. 147–172).
- Harvey, D. (2012). *Marx'ın Kapital'i için Klavuz* (B. O. Doğan, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Postmodernliğin Durumu* (S. Savran, Çev.). Metis Yayınları.

- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Mekanları Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru* (B. Kıcı, D. Koç, K. Tanrıyar, & S. Yüksel, Çev.). Sel Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Sınırları, 1 b* (N. Bedirhanoglu, Dü., & U. Balaban, Çev.). Tan Kitabevi Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler Şehir Hakkından Kentsel Devrime doğru, 1 b* (A. D. Temiz, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2013). *Paris, Modernitenin Başkenti* (B. Kılınçer, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2013). *Sosyal Adalet ve Şehir* (M. Morali, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Kozmopolitlik ve Özgürlük Coğrafyaları* (Z. C. Başeren, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Umut Mekanları* (Z. Gambetti, Çev.). Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2017). *Kent Deneyimi* (E. Soğancılar, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2019). *Dünyanın Halleri* (Ş. Alpagut, Z. C. Başeren, B. Doğan, B. Kıcı, M. Morali, S. Savran, ... S. Yüksel, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Kaya, F. (2001). *Ağrı Ovası ve Çevresinin Coğrafi Etüdü* [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi Düşüncede Mekan Kavramları. *Possible Düşünme Dergisi*, 4, 1–13. Retrieved from <http://www.possible.com/uploads/dergi/30.pdf>
- Kaya, İ. (2014). Coğrafi Düşüncenin Değişimi ve Paradigmalar. In Y. Arı & İ. Kaya (Dü.), *Coğrafya Araştırma Yöntemleri* (ss. 19–49). Coğrafyacılar Derneği.
- Kaygalak, İ. (2011). Postmodern Eleştirilerin Coğrafi Düşünce ve Yeni Mekan Kavrayışları Üzerine Etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9(1), 1–10. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/691180>
- Keleş, R. (2013). *Kentleşme Politikası, 13 b*. İmge Kitabevi.
- Koç, T. (2010). Kapitalist Kent Olgusu ve Kentsel Siyaset Üzerine Yaklaşımlar. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 8(29), 41–54.
- Koçak, F. A. (2008). *Social and Spatial Production of Atatürk Boulevard in Ankara*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Ortadoğu Teknik Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurtar, S. (2012). Bir Şehir Filozofu Olarak Henri Lefebvre ve Gündelik Yaşam Sanatı. *Şehir ve Felsefe II. Uluslararası Felsefe Kongresi. Bursa*, 4(26), 2019. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/461620>
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın Üretimi* (İ. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2020). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (İ. Gürbüz, Çev.). Metis Yayınları.
- Marx, K. (1990). *Kapital Ekonomi Politikin Eleştirisi (Üçüncü Cilt)* (A. Bilgi, Çev.). Sol Yayınları.
- Merrifield, A. (2012). *Metromarksizm Şehrin Marksist bir Hikayesi* (N. Ünver, Çev.). Phoenix Yayınevi.
- Özdemir, E. (2010). Kentin Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekanın Çözümlemesi. *İdealkent Dergisi*, 6(17), 44–77. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/460248>
- Şengül, H. T. (2001). Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı. *Praksis Dergisi*, 2, 9–31.
- Soja, E. W. (2017). Postmodern Coğrafyalar Eleştirel Toplumsal Teoride Mekanın Yeniden İleri Sürülmesi, 1 b (B. Cezar, Dü., & Y. Çetin, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Sönmez, V., & Alacapınar, F. G. (2017). *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri, 5 b*. Anı Yayıncılık.
- Tatlıdil, E. (1992). Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar. *Sosyoloji Dergisi*, 6(23), 25–44. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/592829>
- Türk, S. M. (2015). 20. Yüzyıl kent Kuramları. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 41–59. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84464>
- Turut, H., & Özgür, E. M. (2018). Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(1), 1–19.
- Yörükân, T. (2005). *İnsanca Yaşamak İçin Şehir ve Konut, 1 b* (T. Yörükân, Dü., & A. Yörükân, Çev.). Babil Yayıncılık.
- URL-1: AFAD. (2022). tdth.afad.gov.tr. Retrieved from <https://tdth.afad.gov.tr/TDTH/main.xhtml> adresinden alındı
- URL-2: Ağrı'da Çatılardan Düşen Kar ve Buz Kütelleri 10 Araca Zarar Verdi. (2019). 2 13, 2020 tarihinde [Hurriyet.com.tr](https://www.hurriyet.com.tr). Retrieved from <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-agrida-catilardan-dusen-kar-ve-buz-kutelleri-10-araca-zarar-verdi-41139474/1>
- URL-3: Ağrı'da Yağışlar Sele Neden Oldu. (2011). Milliyet Gazetesi. Retrieved from <http://www.milliyet.com.tr/agri-da-yagislarsele-neden-oldu-gundem-1386572/>